

Essay

DE ENIGE DIERSOORT DIE ...**MENS EN DIER – EEN AMBIGUE EN PARADOXALE
VERHOUDING***Jacques De Visscher*

Moet het ons verbazen dat de mens de enige diersoort is die (soms) zijn schoenen poetst voor hij die aantrekt? Moet het ons eveneens verbazen dat de mens de enige diersoort is die papieren luiers recycleert, belastingen ontduikt, biologie bedrijft, op de aandelenmarkt speculeert, roulette speelt in een casino, een schoonmaakster inhurt, naar een wijnproeverij trekt, omdat hij ouder wordt zijn geboortedag durft vervloeken, zijn buur een gelukkig nieuwjaar wenst en tegelijk met hem zeurt over de ‘populistische’ overtuigingen van de overbuur? Neen, het verbaast ons vooral niet als we met vele andere mensen menen dat we tussen de ‘andere dieren’ een relatieve uitzonderingspositie innemen. Is de mens immers niet de enige diersoort die boeken alfabetisch naar auteur weet te rangschikken, zout over zijn portie frieten uitstrooit, regeringsleiders vermaant omdat ze de waarschuwingen tegen de opwarming van de aarde in de wind slaan? Ach ja, de mens is waarschijnlijk ook de enige diersoort die niet alleen zichzelf van kant maakt om zich vanwege een fraudeschandaal aan een rechtszaak te onttrekken, maar die bovendien, vóór hij zich verhangt, nog een sentimentele brief schrijft aan de gemeenschap die hij met zoveel toewijding heeft willen dienen. Ook biljarten en postzegels verzamelen horen vermoedelijk eveneens tot dit eigenaardige gedrag. Misschien vindt die bijzondere diersoort er zelfs een neurocognitieve verklaring voor.

Nu is de mens toch niet de enige diersoort die zichzelf in de spiegel herkent. Afgezien van de orang-oetan en uiteraard de bonobo, zou, althans volgens bepaalde onderzoekers, ook de poetslipvis (*Labroides dimidiatus*) zichzelf in de spiegel herkennen, wat vanzelfsprekend op enig zelfbewustzijn kan wijzen – nog te bevestigen met een hersenscan.

We kunnen moeiteloos talrijke hoedanigheden opsommen die we uniek achten voor de ‘diersoort mens’, maar die we ongetwijfeld als een wonder zouden opvatten als we die bij de niet-menselijke diersoorten toch zouden aantreffen. Zo hebben we reeds als kind geleerd dat, als we toevallig twee beren broodjes zien smeren, we dat inderdaad als een wonder dienen te beschouwen. Er zijn kleinkinderen die het aandurven ons daaraan te herinneren, soms een hele middag

lang – een bezigheid die we ook weer niet per se bij andere diersoorten mogen vermoeden.

Moeten we, modern als we nu eenmaal horen te zijn, niet ook de stelling dat de mens een unieke diersoort is die zich op een beslissende manier van andere diersoorten onderscheidt, wetenschappelijk preciezer nuanceren tegen de achtergrond van wat we ‘sinds Darwin’ of ‘sinds Crick en Watson’ weten? Moeten we de stelling alvast niet herformuleren in de zin dat de mens *voorlopig* de enige diersoort is die met mes en vork eet of pianosonates componeert, voor zijn rechten opkomt en er verplichtingen aan verbindt? In het licht van de indrukwekkende evolutie sedert de *Big Bang* en de daaropvolgende natuurlijke selectie, na de overgang van eencellige naar meercellige organismen, kunnen we nog heel wat meer mutaties verwachten, niet alleen bij menselijke diersoorten, maar ook bij de niet-menselijke. Als we nu zien tot wat voor een fijnzinnige bezigheden bonobo’s en dolfijnen in staat zijn, en als we bijvoorbeeld goed naar darwino-ethologisch geïnspireerde neuropsychologen luisteren, mogen we dan niet, uiteraard voorzichtig, vermoeden dat zij, die genoemde niet-menselijke diersoorten (zoals de genoemde bonobo’s en dolfijnen), nog zullen evolueren en op de ladder van de evolutie over enkele miljoenen jaren (of misschien toch wat minder) wel nog meer indrukwekkende sprongen zullen maken? We zwijgen uiteraard, andermaal wetenschappelijk voorzichtig, over de niet-menselijke diersoorten waarvan wij de DNA-structuur noch de natuurlijke biotoop of zelfs de cortex via een scanonderzoek voldoende hebben doorgelicht. Ook wij komen van ver en overeenkomstig onze nieuwsgierigheid blijft een enorme *terra incognita* ons aantrekken. Waarom zouden geen talrijke exotische animalia ons – of althans ons verre nageslacht – heuse verrassingen kunnen bezorgen en ons niet – bijvoorbeeld – meeslepende erotische haiku’s en tanka’s opdragen? De mensheid maakt het misschien nog mee. Is het geen kwestie van kosmisch geduld?

*

Dat de mens een diersoort is, verwant met talrijke andere talentrijke diersoorten, is al een hele tijd een gemeenplaats geworden, ook in de wetenschapsbijlagen van ernstige kranten. Weten we niet ‘sedert Darwin’ dat zich door de evolutie op onze oorspronkelijke natuur een laag heeft gevormd van culturele en geestelijke functies die haar wortels in de biologisch-dierlijke geaardheid heeft? Blijft die biologisch-dierlijke kern niet doorwerken in de genoemde bovenlaag waarin we onze culinaire en erotische ‘behoefte’ verpakken? Is dat niet het bewijs van onze verwantschap met alle levende wezens?

Ongeschoolde kinderen huldigen echter nog niet zo’n dier- en mensbeeld. Kleinzoon Jonathan vroeg me – toen hij nog maar net vier jaar was – welk mijn lievelingsknuffeldier is. Ik antwoordde enthousiast en spontaan met ‘Jonathan!’ Hij protesteerde echter luid lachend: ‘Dat kan niet! Ik ben een mens!’ Zijn

antwoord verbaasde mij. Wat en hoe weet die jongen dat? Dat hij een mens is en geen knuffeldier? Eigenlijk hoefde mij dat niet te verwonderen. Hoe zou hij vanuit het dagelijks leven in de wereld die ons omringt het doodnormaal kunnen vinden geen mens te zijn? Niets in het huiselijk leven schijnt hem te overtuigen dat hijzelf, zijn ouders en grootouders exemplaren van een diersoort zijn. Ook zijn kleuterschool vertelt hem dat niet.

Welke plaats nemen dieren in in het alledaagse besef van deze vierjarige Jonathan? Heeft hij wel geen hond of poes in huis, hij neemt niettemin elke avond aardige knuffeldieren mee in bed: een Bruintje de beer, een Curmit de frog, een donzige Rhino, een vrolijk Nijntje of een schalkse Snoopy. Zo 'n kind beseft wel dat zij geen mensen zijn, ook geen echte dieren – al weet hij wellicht niet bijzonder goed wat hij onder 'echte' dieren dient te verstaan. Maar natuurlijk zijn zij vriendjes, grappige en leuke vriendjes – en zulke vriendjes hebben dan niets te maken met wat sommige volwassenen als het dierlijke durven te verstaan, integendeel. Voor Jonathan zijn Curmit en Nijntje dieren die een plaats krijgen in de expressies van affectie, in de spelletjes en in de eindeloos herhaalde en van olijke varianten doorspekte verhalen. Zij behoren tot zijn bestaan en zijn bijgevolg zich toegeëigende en met hem verwante wezens: ze zijn aanspreekbaar en lijken op de een of andere manier op hem. Juist dit maakt ze zo aantrekkelijk, want, zoals het programmatische versje uit *De Fabeltjeskrant* zegt: 'Dieren zijn precies als mensen, met dezelfde mensenwensen en dezelfde mensenstreken.'

De koeien, paarden of schapen die zo 'n kind toevallig tijdens een zondagwandeling in de weide ziet staan kauwen en de honden op straat die hem wel eens doen schrikken, krijgen daartegenover zelden zo 'n bijval. Heel wat interessanter zijn de apen in de zoo: die zijn ten minste grappig. In het speelse gedoe van de jonge chimpansees herkennen (niet alleen) kinderen het beste van zichzelf of in de nukkige gorilla een gestalte van hun grootvader. Ja, in onze voorstellingswereld imiteren de dieren ons, hoewel we dat niet toegeven, zoals we ook niet onderkennen dat alles wat we van het 'diergedrag' zeggen, we eigenlijk vanuit onze zelfervaring vertellen en aan de taal van onze leefwereld ontleen.

Misschien is deze verbeelding niet altijd geruststellend, maar kunnen we ons aan dit perspectief onttrekken? Dit gezichtspunt ontwikkelt zich al heel vroeg. Herkent een kind de honden, koeien, paarden en schapen buitenshuis niet in de eerste plaats aan de hand van de vertrouwde afbeeldingen in zijn boeken binnenshuis? Stichten die kinderlijke voorstellingen in de levensverhalen van deze vriendjes niet de eerste betekenisassociaties in onze verhouding tot dieren?

Natuurlijk staan die betekenissen heel ver af van de professionele concepten en handelingen van dierenartsen of zoölogen. Hun beroepsmatige relaties met dieren zijn uiteraard eerder abstract, specialistisch en relatief marginaal of weinig representatief voor de manier waarop wij of de meeste mensen een relatie met huisdieren hebben. Wijkt de geleerde belangstelling daar niet per definitie zo veel mogelijk van af? Natuurlijk, wetenschappers willen

immers objectief zijn. Wij, daarentegen, gaan met dieren niet om om ze als organismen te bestuderen. We zien daarentegen liefelijke honden en katten die zo schrandere de gezellige plekjes in huis opzoeken, een zacht kussen bij het haardvuur vinden of gewoon schaamteloos – althans de poezen – op het bed gaan liggen. Ja, precies als mensen. Omdat ze het van ons hebben geleerd? Wellicht wel, want in de huiselijkheid zijn *wij* hun voorbeeld en worden ze, onder meer in het knuffelen, een verlengstuk van onszelf. Niet toevallig heten deze huisgenoten *huis*-dieren, gedomesticeerd.

Onder de specialisten is er wel een type dat op de kinderlijke verbeelding inspeelt, met name de honden- en leeuwendresseurs. In het circus laten zij hun dieren kunstjes uitvoeren die uit onze leefwereld stammen. Deze demonstraties van de vermenselijking van zowel knuffeldieren als van het temmen van woeste roofdieren vormen uiteraard geen aanzet om de dierlijke natuur van mensen te onthullen, integendeel. Deze dressuurkunstjes horen tot de orde van de onderwerping van het dier aan de menselijke (meestal kinderlijke) verbeelding – weliswaar tot ergernis van de aanhangers van ‘dierenrechten’.

Ook in dierpsychologische laboratoria wagen specialisten zich aan verregaande experimenten, onder meer wanneer ze koste wat het kost uit de hersenpan van ‘primaten’ enige taalvaardigheid willen persen. Zelfs ratten en zeepaardjes zouden over een ontwikkelde grammatica beschikken, terwijl bonobo’s en gorilla’s nog net geen rouwbrieven schrijven. Tja, dieren zijn precies als mensen... Voor sommige geleerden moeten ze dat zijn om de grens tussen mens en dier tot het minimum te herleiden. Een verholen misantropie?

Pas wanneer het kind onder druk van de schoolse geleerdheid zijn onschuld moet opgeven, leert het iets over onze ‘dierlijke afkomst’ – er komt een schooldag waarna het thuiskomt met de wijsheid dat de mens van de apen afstamt, terwijl zo’n kind een huiselijk leven leidt en blijft leiden dat eerder op het tegendeel wijst. Want, nogmaals, nagenoeg alles van wat een mens over apen vertelt, ontleent hij aan zijn cultuur. Zolang een kind zich nog niet aan ‘biologielessen’ heeft moeten onderwerpen, blijft het gespaard van het opgedrongen denkbeeld dat de mens juist *wel* een diersoort zou zijn, een zoogdier dan nog wel. Sommige handboeken illustreren dit met afbeeldingen van moeders die hun kind de borst geven. Behoort het tot de schoolse doelstelling dat kinderen het gezichtspunt dogmatisch opgedrongen krijgen dat de mens van nature dierlijk is? Misschien leren schrandere kinderen na een tijd dat zij tot die enige diersoort behoren die zich aan die animalistische ideologie kan onttrekken.

*

Moeten we nu – in de geest van de schoolbiologie – voortaan het versje uit de *Fabeltjeskrant* – prozaïscher – omkeren? ‘Mensen zijn precies als zoogdieren, met dezelfde impulsen en instincten, dezelfde mechanismen en organen, enzovoort.’

Durven biologen die – zich vooral beroepend op wetenschappelijkheid – aan het versje een nieuwe wending zouden willen geven, zich niet ook nog wel eens ‘humanisten’ noemen? Is dit geen paradox: enerzijds proclameren aanhangers van de ‘humane wetenschappen’ te zijn en anderzijds – nagenoeg alle zin voor heuristiek en hypothese vergetend – insisteren dat de mens dient te aanvaarden een diersoort te zijn? Nogmaals, dit geldt dan niet als een hypothese, een mening of een perspectief om vanuit het laboratorium een geselecteerd deel van de omringende werkelijkheid specialistisch te benaderen, nee, *wel* als een allesomvattende evidentie waaraan eigenlijk geen zinnig mensen zou mogen twifelen. Is dat de reden waarom die ‘humanistische intellectuele’ cultuur ‘een’ biologie, en dan vooral ‘een’ neurobiologie, als de grondslag voor haar antropologie aanvaardt? Zet men zo biologie niet om in metafysica?

Als een ‘intellectuele cultuur’ haar heil in de verdere ontwikkeling en ontplooiing van wetenschapsbeoefening ziet, situeert ze zich in een eeuwenoude traditie. Al lang betekent wetenschappelijkheid het hoogtepunt van wat de mens verstandelijk vermag. In dit perspectief geldt dan ook dat de mens de enige diersoort is die wetenschapsbeoefening hoog in het vaandel draagt. Moeten we de mens dan niet veeleer een *humanistische* diersoort noemen? Dit lijkt wat overtrokken, maar past in de dubbelzinnigheid waarvan het begrip ‘humanisme’ vandaag niet gespaard lijkt. Enerzijds zijn er humanisten die dieren wensen te humaniseren. Anderzijds wensen sommige humanisten het humanisme van elk ‘homocentrisme’ te zuiveren. Dat wil zeggen: de mens bevrijden van zijn pretentie dat hij zo maar aan de top staat van de levende wezens. Willen zij de mens – toch niet uit mensvriendelijkheid – verdierlijken omdat het er in het laboratorium op lijkt dat het onderscheid tussen mens en dier, afgezien van enkele uitzonderlijke verschillen, helemaal niet zo groot is? Lijkt zo’n reductionisme dan niet op een antihumanisme?

Het humaniseren der dieren is geen exclusieve verworvenheid van de moderniteit, maar behoort al heel lang tot de zeden, gebruiken en gewoonten in uiteenlopende culturen. Het behoort tegelijk tot het taalgebruik van mensen die huisdieren koesteren: katten en honden dragen een naam, zoals dat destijds bij landbouwers ook voor koeien en paarden gold. Huisdieren genieten van een status: de beschaafde mens omringt deze huis- en leefgenoten met de nodige *égards*. De dierlijke medebewoners hebben ‘recht’ op verzorging, een geprivilegieerde plek in huis, soms in bed bij ‘mama en papa’; soms krijgen ze een plaats op een speciale begraafplaats. Getuigen van deze *égards* niet ook de ontelbare diermetaforen en dierenverhalen waarin wij – wellicht weer als enige diersoort – onszelf in hamsters en papegaaien herkennen dankzij hun vermeende karaktertrekken?

‘Humanisten’ die de evolutieleer als een onwrikbare waarheid aanhangen, zullen de antropologisering nu niet zover drijven dat zij hun dierlijke huisgenoten ook humanisten zullen noemen, zelfs al betreft het een stelletje bonobo’s. Willen zij de ongelijkheid tussen mens en chimpansee zo ver mogelijk

minimaliseren, alleen de schaarse zonderlingen onder hen zullen hun chimpanseese huisgenote een medemens of partner noemen die ze mee aan de feestdis uitnodigen en er erotische avonturen mee beleven. Nee, zoiets is alleen maar een thema voor een jolige roman of voor een karkajaanse toespraak voor de Academie.

*

Het hedendaagse 'humanisme' staat haaks op het mens- en wereldbeeld van de *umanisti* uit Erasmus' tijd. In apen zagen de renaissance mensen geen medemensen en ze hadden geen godloze opvatting van de mens, integendeel. Voor hen was het beoefenen van de wetenschap subliem, weliswaar niet als zuiver doel op zich, maar om te werken aan de verbondenheid met de oorspronkelijke goddelijke bron, waarvan de mens een geschenk zou zijn en waardoor hij zich evenbeeld van het goddelijke mocht noemen (*imago Dei*). Deze overtuiging hield lang stand. Zij kreeg echter een knauw in de tweede helft van de negentiende eeuw. Van dan af gaat met 'humanist' en 'humanistisch' een vreemd amalgaam van connotaties gepaard. In sommige militante kringen koestert men zowel determinisme als materialisme, hier en daar is er een *Religion de L'Homme* en een vitalistische verheerlijking van de zelfverwerkelijking, ook darwinisme, marxisme en sciëntisme ontbreken niet, met de daarbij passende atheïstische levensbeschouwing en haar anti-joodschristelijke implicaties.

Moeten we nu besluiten dat de mens de enige, weliswaar uitstervende en onbeschermd diersoort is die ooit wist dat kennis van de Natuur en inzicht in haar wetten hem dichter bij de vrijheid van zijn Oorsprong bracht?

Ach, nu lijkt die lijst van eigenschappen, gedragingen en overtuigingen die bij 'andere' diersoorten niet schijnen voor te komen stilaan eindeloos lang te worden. Misschien zelfs zo lang dat we de retorische formule, 'De mens is de enige diersoort die...', eigenlijk als een verholen indicatie kunnen verstaan dat de mens helemaal geen diersoort is.